

Razumevanje pravde u *EPŦA KAI HMEPAI*

Sažetak: Kao jedno od najvažnijih načela uobličena socijalnih odnosa Hesiod ističe načelo pravde. On ideju pravde stavlja u samo središte života, jer u njoj nalazi onaj koren iz koga treba da izraste drugačiji i bolji svet. Ideja pravde se kod Hesioda manifestuje kao potreba za učvršćivanjem odnosa ekvivalencije tamo gde je on stabilan i adekvatan, i za njegovim uspostavljanjem tamo gde je destabilizovan i neadekvatan. Prisutnost pravde na svim nivoima, od najvišeg metafizičkog, pa sve do relacija u praktičkoj sferi, ukazuje da ona može biti razmatrana kao moćno božanstvo, kao kosmičko načelo, ali i kao legitimacijska osnova sveobuhvatnog ljudskog praxisa. Kod Hesioda se konačno nagoveštava razlika između poretka uzročnosti nerazumske prirode i poretka običajnosne dužnosti, odnosno između *bia* na jednoj strani i *nomosa* i *dike* na drugoj strani. Smatrajući da živa bića ne mogu narušavati poredak *bia*, ali da čovek može narušavati poredak *dike*, Hesiod postulira razliku koja će biti ključna za potonje filozofsko promišljanje sfere praxisa.

Ključne reči: Hesiod, pravda, ekvivalencija, korelativnost, omniprezentnost.

Razmatranje Hesiodovog umetničkog stvaralaštva, ukazuje na ponovno pojavljivanje heksameterskog stila karakterističnog za homersku epohu. Kada se analizira kompozicija *Teogonije* i *Poslova i dana*, bilo na generalnom nivou bilo u pojedinostima, uočavaju se i stanovite razlike koje ih obeležavaju. Najpre, stihovi više nisu oblikovani i vođeni narativnim tokom, već je kompoziciona struktura pre svega orijentisana na temu tj. odgovarajući predmet,¹ i potom, mitski obrazac više nije dominantan, već se pojavljuje periodično i na mahove. Prelazak na istraživanje Hesiodovih dela s pravom se može označiti kao „skok” u drugi svet.² Razlog tome, naravno, ne treba tražiti samo u artifcijalnim aspektima njegovih dela, već pre svega u drugačijem reflektovanju bitnih tema. Novim pred-

1 O tome se više detalja može pronaći kod Haveloka. E. Havelock, “Thoughtful Hesiod”, p. 61-72, u *Yale Classical Studies*, 20, 1966.

2 J. Burnet, *Early Greek Philosophy*, Cleveland 1962, p. 5. Prev. B. Gligorić. Dž. Barnet, *Rana grčka filozofija*, Zav. za udžb. i nast. sredst., Beograd 2004, str. 13.

metom i novom perspektivom ova poezija predstavlja unutrašnje oslobođenje od duha herojske epopeje. Uzroci njenog nastanka mogu se pronaći u snažnoj socijalnoj napetosti između bogatih zemljoposjednika i siromašnih seljaka. Mesito događanja je kontinentalna Helada, i to ne Atika nego Beotija, a Hesiod je postao predstavnik novog pristupa poeziji, otkrivajući sasvim novi svet i novu socijalnu sferu. U Hesiodovo vreme san „viteškog” života je bledeo pod pritiskom teške senke stvarnosti političkog i socijalnog previranja. Pesniku je turobna i mračna sadašnjost ekonomski i politički neslobodnih ljudi omogućila da uvidi i dublje sagleda uzroke bede i nevolja, kao i težinu nepravde, koju je osetio i na sopstvenoj koži. Kod Hesioda se običajnosna ideja prava i pravde oslobađa konteksta herojskih pretenzija i vezuje prevashodno za razumevanje bogova, koji tada postaju nosioci običajnosnih načela i moći. Konačno, „velika transformacija htoničke u olimpijsku mitologiju, data u mnoštvu mitoloških slika kod Homera i Hesioda, predstavlja ujedno i legitimiranje mitološkim ključem jednog novog, relativno uređenog običajnosnog stanja života Helade, koje je postignuto u arhaičkom periodu.”³

Ono što predstavlja integralni deo *Poslova i dana*,⁴ čineći svojevrsnu poemu unutar poeme, jeste diskurs od manje od stotinak stihova koji je koncentrisan na samo jedan predmet, pravdu.⁵ Takve usmerenosti nema kod Homera, pa ipak bez Homerovih opservacija o pravdi i pravednim ljudima malo je verovatno da bi se Hesiodov rad samostalno pojavio na svetlosti dana. Termin *dike* („pravda”) pojavljuje se, precizno rečeno, unutar sedamdeset tri heksametra tj. od 213. pa do 285. stiha, tačno dvanaest puta u jednini i osam puta u množini. Na homersko *dikaios* („pravedan”) nailazi se na pet mesta, dok se termin *adikos* („nepravedan”), koji nije homerskog porekla, nalazi na dva mesta. Na jednom mestu može se pronaći i složeni pridev *ithu-dikes*, koji je sastavljen od epskog i jonskog *ἰθύς* ili *εὐθύς* i poznatog *δίκη*. Prvopomenuto *ἰθύς* može da znači „pravac”, ali i „želju”, „težnju”, „nastojanje”, dok *εὐθύς*, osim što označava nešto „pravo” i „otvoreno”, znači

3 M.A. Perović, *Praktička filozofija*, Grafomedia, Novi Sad 2004, str. 21-22.

4 Današnja verzija poeme ima 828 stihova. Naglašavanje ovoga „današnja verzija” je zbog toga što je sasvim verovatno da do nas nije doprla izvorna verzija spisa ΕΡΤΑ ΚΑΙ ΗΜΕΡΑΙ. Od onog što je sačuvano najpouzdanijim se smatraju oni delovi speva u kojima se pominje Hesiodov brat po imenu Perse, kao i uputstva za ratare, po čemu je ep i dobio ime. Sami *Poslovi i dani* po sadržaju se, inače, dele na tri dela: „Opomene”, „Uputstva za zemljoradnika” i „Dane”, što uz grupu praktičnih uputstava o ženidbi, prijateljstvu, gostoprimstvu, te ponašanju kako van kuće tako i u kući, čini ukupnu kompoziciju dela. Gagarin beleži da bez obzira da li neko prihvata ili ne „Dane” kao originalni deo cele poeme, njena centralna tema je blagostanje, prosperitet i kako ga postići. M. Gagarin, „Dike in the Works and Days”, p. 88, u: *Classical Philology*, Vol. 68, No. 2 (Apr., 1973).

5 Đurić kaže: „Kao jedno od najvažnijih načela na kojima se osniva zdrav društveni poredak Hesiod ističe načelo pravde i stroge pravdnosti.” M.N. Đurić, *Istorija helenske etike*, Zav. za udžb. i nast. sreds., Beograd 1990, str. 51.

i „pravedan”. Dakle, *ithu-dikes*⁶ identifikuje osobu „iskreno ili otvoreno nastrojenu ka pravdi”, što je moguće Hesiodova kovanica. Sveukupno reč je o dvadeset osam slučajeva, što u proseku čini učestalost pojavljivanja reči *dike* u bilo kojoj varijanti na svakih nešto više od dva i po heksametra. Ako se ova poema unutar poeme dodatno segmentira na jednu još užu celinu od dvadeset tri heksametra (od 225 stiha pa do 247 stiha), videće se da se u njoj *dike* i njeni derivati pojavljuju samo četiri puta, što njihovu koncentraciju u ostatku poeme čini još gušćom.⁷

Delo počinje slično kao kod Homera prizivanjem Pijerijskih muza „što pjesmam’ dajete hvalu”, samo što je ovoga puta reč o muzama tj. o obliku množine, za razliku od muze (u jednini) koja se pominje na početku *Ilijade* i na početku *Odiseje*. Osim muza, postoji još neko kome se obraća Hesiod, a to je izvesni Perse, najverovatnije pesnikov brat, kome se s vremena na vreme upućuju prekorne poruke i opomene. Pominjanje bliskog srodnika poslužilo je kao indirektna potvrda Hesiodovog autorstva *Poslova i dana*, dok kod potonjih interpretatora postoje sporenja o tome da li ovo istovremeno znači i da je reč o epu sa elementima autobiografske prirode.

Pomenuta poema unutar poeme sadrži niz zamršenih iskaza o „pravdi” i „pravdama”, koji su teško shvatljivi na prvi pogled, pa su dodatna razjašnjenja naprosto neophodna.⁸ Mnoštvo funkcija *dike*, stoga, najbolje će se razložiti kada se poema detaljno analizira, uz navođenje karakterističnih mesta i pasusa.

Obraćajući se bratu na početku ove „poeme o pravdi”, Hesiod kaže (*Poslovi i dani*, 213-216):

Ti, Perse, slušajde pravdu, nasilje odmah odbaci,
Nasilje j’ zlo smrtniku slabu, jer ga ni jači,

---

6 Lidl-Skotov rečnik predlaže da se ἰθὺδίκης prevede sa “giving simple justice”, H.G. Liddell, R. Scott, *A Greek-English Lexicon*, Oxford 1903, p. 328. Višić je pomenuto mesto preveo jednostavno sa „pravičan” (stih 230). M. Višić. Hesiod, *Poslovi i dani*, Knjiž. zajed. N. Sad, Novi Sad 1994, str. 50, st. 230.

7 *Dike* se u različitim oblicima pojavljuje i ranije u *Poslovima i danima*, kao na primer u stihovima 9, 36, 39, 124, 158 (kao pridev), 189 (kao složenica), 190 (opet kao pridev) i 192. No, kada se učestalost eksplikacije *dike* okonča na kraju 285. stiha, dešava se nešto neočekivano: na ovaj termin više se ne nailazi u epu, s izuzetkom jednog mesta od manjeg značaja, iako se stiglo jedva do kraja prve trećine poeme.

8 Overton kaže da čitava polovina od mesta na kojima se *dike* pojavljuje ima veze sa pravdom u pravosudnom sistemu. L.K. Overton, *Definition and Standards of Δίκη in Homer and Hesiod*, (p. 5). Tekst je preuzet sa sledeće Internet adrese: <http://www.xu.edu/classics/Theses/Laura%20Overton.pdf>. Gagarin piše da je prvo i verovatno najvažnije zapažanje da svaka upotreba δίκη kod Hesioda pripada tzv. drugom području značenja tj. onom koje *dike* shvata kao „nagodbu”, „pravni postupak”. M. Gagarin, “Dike in the Works and Days”, p. 87, u: *Classical Philology*, Vol. 68, No. 2 (Apr., 1973).

Pritisnut njime, kad crna ga nevolja snađe,
Lako ne može podnijet.⁹

ὦ Πέρση, σὺ δ' ἄκουε δίκης, μηδ' ὕβριν ὄφελλε·
ὕβρις γάρ τε κακὴ δειλῶ βροτῶ· οὐδὲ μὲν ἐσθλὸς
ῥηιδίως φερέμεν δύναται, βαρύθει δέ θ' ὑπ' αὐτῆς
ἐγκύρσας ἄτησιν·

Na delu je snažna antiteza pravde (δίκη) i obesti (ὑβρις).¹⁰ Savet Persu da odbaci „nasilje” propraćen je tezom da je *hybris* zlo ne samo za one koji su slabi, već i za „jače”, u smislu „čestitih”, „plemenitih”, koji ga ne mogu tako lako podneti.¹¹

Nakon nagoveštaja u generalnim obrisima šta su konsekvence sleđenja puta na kome je ὑβρις voditeljica, Hesiod konstatuje (*Poslovi i dani*, 216-219):

Drugi bolji je put kojim se
Do pravde stiže, jer nad nasiljem caruje pravda
Kad jednom stigne: kada iskusi i luda spozna.
Zakletva smjesta onamo hita gdje su presude krive.¹²

ὁδὸς δ' ἐτέρηφι παρελθεῖν
κρείσσων ἐς τὰ δίκαια· Δίκη δ' ὑπὲρ ὕβριος ἴσχει
ἐς τέλος ἐξελθοῦσα· παθὼν δέ τε νήπιος ἔγνω.
αὐτίκα γὰρ τρέχει Ὀρκος ἅμα σκολιῆσι δίκησιν.

Takmičarski par u ovom pasusu naveden je tako da se ni jednog trenutka ne bude u dilemi ko su oni: iz 217. stiha evidentno je da su to pravda (Δίκη), i obest, tj. nasilje (ὑβρις). Ontološki primat u sudaru ovakvih takmičara u helenskom iskustvu življenja nesumnjivo pripada pravdi, bez obzira da li je reč o običnom ili personifikovanom obliku njenog pojavljivanja u klasičnom

9 Prev. M. Višić. Hesiod, *Poslovi i dani*, Knjiž. zajed. N. Sad, Novi Sad 1994, str. 49, st. 213-216. Izvorni grčki tekst *Poslova i dana* koji ćemo navoditi u ovom članku preuzet je sa sledeće Internet adrese: <http://www.mikrosapoplous.gr/en/texts1en.htm>.

10 O relaciji ova dva pojma Ž.K. je opširnije pisao u tekstu „Pravda” – korektiv narušenog modusa egzistiranja”, u: *Filozofska istraživanja*, 104, god. 26, sv. 4, Zagreb 2006, str. 861-877. *Hybris* postaje uobičajeni izraz u običajnosnom diskursu Grka nakon Hesioda, čije značenje se može sumirati tako da pokazuje da je „obest” ono što prethodi nečijoj propasti.

11 Moguće je da Hesiod, započinjući sa konfrontacijom koja se pominje u *Odiseji*, spaja predaju iz oba epa, onu o „prosjaku” koji podnosi obest prosaca u rodnoj kući, i onu o Agamemnonu, koji kada se prepusti činima *hybrisa* postaje žrtva Grehote, tako da potom treba da snosi odgovarajuće posledice na duži period.

12 Prev. M. Višić. Hesiod, *Poslovi i dani*, Knjiž. zajed. N. Sad, Novi Sad 1994, str. 49, st. 216-219.

grčkom jeziku. Ali nešto ranije u istom 217. stihu pravda, umesto da bude jedan od učesnika takmičenja, postaje cilj samog takmičenja, jer se „do pravde stiže”. U 219. stihu pravda i obest u takmičarskom delu zamenjuju se novim parom opreka, tj. zakletvom (Ὀρκος) i „iskrivljenim pravdama” (σκολιῆσι δίκησιν).¹³ Poštovanje zakletve je jedan aspekt *dike* koji se pojavljuje kod Hesioda. On energično naglašava potrebu da se ne laže pod zakletvom, jer ljudima koji to čine boginja Dike, koja čuva božansku pravdu ali i njenu razliku od zemaljskog pozitivnog prava, donosi propast (*Poslovi i dani*, 283). Konstituenti pravde ekvivalencija i korelativnost pojavljuju se već u početnim stihovima „poeme o pravdi” u dve ravni. Dok je ovde (stih.216-219) reč o metafizičkoj ravni i odnosu boginje (Δίκη) i ljudi (ἄβριος), dotle je u stihovima 213-216 u pitanju politička ravan i odnos između aristokratije (ἔσθλος) i naroda (κακή).

Poema se nastavlja zanimljivom transformacijom položaja pravde, a za stihove koji slede Višić kaže da u njima pravda „postaje konkretno biće što obilazi sela i gradove noseći zlo onima koji je prognahu i pravedno nikad ne htjehu suditi”, dodajući još da se isto dešava i sa zakletvom iz 219. stiha.¹⁴

U *Poslovima i danima* (stihovi 220-224) piše:

Glas Pravde se čuje kada je razdiruć' vuku
Mita primači koji presude po zakonu donose krivu;
Ona očiju suznih gradovim', naseljim' ljudskim luta,
Skrivena maglom, onima noseći zlo koji je
Prognahu i pravedno nikad' ne htjehu suditi.¹⁵

τῆς δὲ Δίκης ῥόθος ἔλκομένης, ἧ κ' ἄνδρες ἄγωσι
δωροφάγοι, σκολιῆς δὲ δίκης κρίνωσι θέμιστας.
ἧ δ' ἔπεται κλαίουσα πόλιν καὶ ἦθεα λαῶν,
ἡέρα ἔσσαμένη, κακὸν ἀνθρώποισι φέρουσα,
οἳ τε μιν ἐξελάσωσι καὶ οὐκ ἰθεῖαν ἔνειμαν.

Pravda iznenada iz dominantne i komandujuće pozicije, u prethodnim heksametrima, postaje bespomoćna žrtva koja viče naokolo, dok je „razdiruć' vuku”. Pravda je postala „ona” tj. ženskog roda. Podatak koji možda i nije evidentan

13 Višić je ovo mesto preveo tako da nasuprot zakletve stoje „krive presude”, što formalno gledano nije netačno. Ipak, možda na ovom mestu treba zadržati termin „pravda” i to u pluralnom obliku, jer je verovatno da je po Hesiodu zakletva „trčala” ili „jurila” tj. „hitala” (τρέχει) na ona mesta gde su pravde bile iskrivljene. Prevod Ž.K. 219. stiha glasi: „Jer Zakletva upravo ide rame uz rame sa iskrivljenim pravdama”.

14 Hesiod, *Poslovi i dani*, Knjiž. zajed. N. Sad, Novi Sad 1994, str. 78.

15 Prev. M. Višić. Hesiod, *Poslovi i dani*, Knjiž. zajed. N. Sad, Novi Sad 1994, str. 49, st. 220-224.

iz 220. stiha, ali se dva stiha potom namah otkriva, sve sa suznim očima kako, ovoga puta autonomno odlučujući, luta ka destinacijama koje je možda i sama odabrala. Ovde se može napraviti paralela sa nekim mestima kod Homera, npr. sa *Il.* I, 29-31, ili sa VI knjigom *Ilijade* (st. 454-465), u kojoj se Hektor obraća svojoj ženi Andromahi, opraštajući se od nje pre nego što se vrati u boj, govoreći joj kako će je „žaliti” ako je „plačnu” „odvede” „neki čovek” (Ahejac), ili je „nužda” primora da nosi vodu, pa zbog toga bude „suze lila”. Hektor zaključuje da će mu biti draže da pogine, nego da čuje Andromahin „lelek” kad je budu „na silu odvlačili”. Situacije u kojima se nalaze pojedine žene iz *Ilijade* (Hrseida, Briseida, Andromaha) kao da se u Hesiodovoj glavi stapaju u jedinstvenu celinu, ne bi li proizvele živopisnu predstavu pravde same, koja počinje „glasno (da) plače”, koju, zatim, „povlače uzduž i popreko” i koja, konačno, „lije gorke suze”.

Naredni heksametar neočekivano počinje rečju δωροφάγοι. Grčko δωροφάγος označava osobu koja doslovno „darove ždere” tj. koja je „pohlepna na poklone” ili, modernije rečeno, koja je sklona mitu i korupciji. Sigurno je da su ovi „mita primači” u gramatičkom smislu povezani sa onim „ljudima”, „muškarcima” (ἄνδρες) iz 220. stiha koji su bili „agresivni” prema „ženi”, premda treba dodati da je ova veza adekvatna ipak samo u sintaksičnom smislu. U stvari, situacija se dramatično izmenila, jer je pojedinačni stradalnik zamenjen „pravdama” u pluralu, a ove su sada „iskrivljene” (σκολιῆς ... δίκης). „One” su prethodno bile nametnute kao takmaci naporedo sa Zakletvom, dok se sada pojavljuju kao instrumenti uvedeni od strane sudija. Drugačije rečeno, ovi potkupljivi ljudi uz pomoć iskrivljenih pravdi izriču neprilične presude. Prevod 221. stiha stoga treba da glasi: „darova žderači, koji pomoću iskrivljenih pravdi izriču presude”. U 222. i 223. stihu *Poslova i dana* pravda u singularu ponovo izranja kao nekakva osoba obavljajući određene aktivnosti. Na početku 224. stiha uočavaju se neimenovane osobe koje atakuju na „nju” najpre proterujući je sa neke nespecificovane lokacije, a potom u drugom delu stiha i ne postupajući sa njom ispravno i korektno (οὐκ ἰθεῖαν ἔνειμαν).

Može se postaviti pitanje mogu li se poistovetiti neimenovane osobe koje su proterale pravdu iz 224. stiha sa sudijama iz 221. stiha? Jedna asocijacija se nameće, i to ona u kojoj Homer pravi poređenje sa provalom oblaka u XVI knjizi *Ilijade*. Ova paralela tim je primerenija, pošto u celosti predstavlja ilustraciju duboke veze između „Zevsa”, „pravde” i „dela” ljudi, termina koji su suštastveno povezani i u Hesiodovoj kompoziciji *Poslova i dana*.¹⁶ Potrebno je

---

16 Kod analize Hesiodove *Teogonije* Đurić za bogove u njoj kaže da „glavna njihova funkcija je čuvanje pravde”. M.N. Đurić, *Istorija helenske književnosti*, Zav. za udžb. i nast. sreds., Beograd 1996, str. 129. Inače „pravda” se u *Teogoniji*, u različitim modalitetima, pojavljuje svega na četiri mesta, i to u stihovima 86, 236, 434 i 902.

ponoviti Homerove reči, da bi bilo evidentnije odakle je verovatno Hesiod crpeo inspiraciju za formulisanje svojih stihova, osobito 220. i 224 stiha. To mesto (*Il.* XVI,387-388) u Đurićevom prevodu glasi: „koji na silu sudeć u skupštini navrću pravdu, pravicu gone i ništa za odmazdu ne haju božju”. Hesiodova formulacija „iskrivljene pravde” (σκολιῆς...δίκης) iz 221. stiha *Poslova i dana* je supstitucija za Homerovu sintagmu „iskrivljene pravice” (σκολιάς...θέμιστας) iz 387. stiha XVI knjige *Ilijade*. Hesiodove reči moguće obeležavaju postupke primenjene u odgovarajućoj predaji tj. običajnosnom sklopu življenja starih Helena, pre nego što odražavaju posebičnost samog tog sklopa.¹⁷ Isti kontekst ima i njegova pritužba iz 224. stiha koju je Višić preveo sa: „i pravedno nikad’ ne htjehu suditi”, odnosno pravda je ta sa kojom se nije ispravno postupalo, tj. njena primena nije u potpunosti ili uopšte bila adekvatna, i to je ono što je smetalo Hesiodu.¹⁸ U stvari kroz 221. i 224. stih *Poslova i dana* Hesiod govori i o sporenju i parničenju među ljudima, posebno naglašavajući poštenje tj. nepoštenje samih sudija koji su u juridičko-sudskoj ravni opasno narušavali odnos ekvivalencije.

Potom sledi preciziranje kakve sve beneficije sleduju onima koji se budu dosledno pridržavali „pravde i zakona” (*Poslovi i dani*, 225-237):

Onima što pravedno sude strancim’ i narodu svom,
 Pravdu i zakone ne prekoračujuć nigda,
 Domaja blista i narodi cvjetaju u njoj;
 Mir im u zemlji odgaja mladost, tima nigda
 Pogubni rat dalekovidi ne daje Zeus.
 Glad i nesreća nikad pravične ne prati ljude,
 U veselju poslove poljske obavljaju svoje.
 Zemlja im donosi obilan plod, u šumi hrast
 Na granama donosi žire, u stablu pčele se roje;
 Tu su i runaste ovce što runo po zemlji vuku;
 Žene im rađaju djecu, očevim svojima nalik.
 Navijek u dobru žive, lađam’ ne moraju na more

οἱ δὲ δίκας ξείνοισι καὶ ἐνδήμοισι διδοῦσιν
 ἰθείας καὶ μὴ τι παρεκβαίνουσι δικαίου,
 τοῖσι τέθηλε πόλις, λαοὶ δ’ ἀνθεῦσιν ἐν αὐτῇ·
 εἰρήνη δ’ ἀνὰ γῆν κουροτρόφος, οὐδέ ποτ’ αὐτοῖς

¹⁷ Komentari o ovoj temi mogu se pronaći kod Vilamovica. U. von Wilamowitz-Moellendorf, *Hesiodos Erga*, Berlin 1962.

¹⁸ I dok Homer sasvim realistično govori o pravdi koja je prognana kao nekakav parničar sa suđenja, Hesiod zadržava metaforičan način izražavanja, premda on pravdi pripisuje ulogu koja je inkonzistentna sa njenom „iskrivljenošću”.

ἀργαλέον πόλεμον τεκμαίρεται εὐρύοπα Ζεύς·
οὐδέ ποτ' ἰθυδίκησι μετ' ἀνδράσι λιμὸς ὀπηδεῖ
οὐδ' ἄτη, θαλίης δὲ μεμηλότα ἔργα νέμονται.
τοῖσι φέρει μὲν γαῖα πολὺν βίον, οὔρεσι δὲ δρύς
ἄκρη μὲν τε φέρει βαλάνους, μέσση δὲ μελίσσας·
εἰροπόκοι δ' ὄϊες μαλλοῖς καταβεβρίθασιν·
τίκτουσιν δὲ γυναῖκες ἑοικότα τέκνα γονεῦσιν·
θάλλουσιν δ' ἀγαθοῖσι διαμπερές· οὐδ' ἐπὶ νηῶν
νίσσονται, καρπὸν δὲ φέρει ζείδωρος ἄρουρα.

Centralno mesto pravde u antropološkom, ontološkom i društvenom konceptu koji nagoveštava Hesiod najbolje se uočava iz ovih i iz poslednjih stihova „poeme o pravdi” (274-285). Uređenost života ljudi i njihovo ekonomsko i socijalno blagostanje direktno su zavisni od implementacije pravde u nekom *polisu*. U političkoj ravni pored odnosa ekvivalencije između aristokratije i naroda, treba pomenuti i uzajamne odnose plemića i samoga naroda, kao i odnos između „stranaca” i domicilnog stanovništva nekoga *polisa*. Jednako je merodavno u ovoj ravni bilo i dobro ili loše „većanje” o stvarima koje su od interesa za *polis*, kao i pozicioniranje u tim stvarima.

Iz ovog prikaza očigledno je da oni koji su iskreni i pravedni postaju stanovnici svojevrstne „utopije”, kojoj verovatno i sam Hesiod smatra da treba da pripada. Uzor za postuliranje ovakve zajednice Hesiod nije morao daleko tražiti, jer bilo je dovoljno da se osvrne na *Odiseju* u kojoj se „raj na zemlji” nalazio kod Feačana, gde je i sam Odisej bio ugošćen (*Od.* VI,4-8; 201-210). Čak i slikoviti prikaz izvanrednih uslova rasta i razvoja poljoprivrede, ima svoj pandan u prikazu onoga što uspeva u Alkinojevoj bašti i voćnjaku u VII knjizi (st.112-128) *Odiseje*.¹⁹

Premda podsećanje na Feačane na ovaj ili onaj način prožima čitav pasus, moguće je u njemu zapaziti vezivnu tačku koja omogućava da izgleda kao da je jednoj verziji utopije pridodat odgovarajući dodatak. Oni „koji pravde daju” (δίκας ... διδοῦσιν) i nagrade koje im slede, prisutni su u stihovima 225-229, a na one „koji su ispravno-pravedni” (ἰθυδίκησι) i pripadajuće im kompenzacije, nailazi se u stihovima 230-237.²⁰ Moguće je, konačno, da prilikom kovanja

19 I u potonjim vekovima filozofi su na sličan način opisivali zamišljene najbolje uređene države, kao što to na primer čini Mor (T. More) u svojoj *Utopiji* (zanimljivo je da su ovakve Utopije često bile prikazivane odvojene od kopna, kao manje ili više izdvojena ostrva). U tom kontekstu interesantno je kako Mor izlaže osobenosti jednog od 54 grada Utopije tj. njen glavni grad Amaurot. T. Mor, *Utopija*, Utopija, Beograd 2002, str. 97-100.

20 Ova dva segmenta, ipak, uzajamno se ne isključuju, iako prilikom izlaganja drugog dela pesnik kao da pravi novi početak, skrećući fokus interesovanja sa glorifikovanja mira na nešto prozaičnije teme, kao što je materijalno blagostanje.

novih reči, poput prideva „iskreno naklonjenih pravdi”, i njihovog situiranja na sami početak nastavka heksametra (οὐδέ ποτ' ἰθυδικησι) tj. u 230 stih, Hesiod konstruiše nešto što jednako ili slično zvuči kao homerski εὐδικίας ἀνέχησι (koje je Đurić preveo sa „budno štiteći pravdu”) iz XIX pevanja (111. stih) *Odiseje*. Zajednička nit koja spaja pomenute dve verzije njihova je relevantnost tokom praktikovanja postupaka „pravde”, koja je implicitno sadržana u slučaju Feačana, gde se Odisej nada da je postajanje „pravednim” njihovih stanovnika sprovedeno, a eksplicitno na primeru „vladara nezazorna”, čije odluke podržavaju „postupke pravde koji su dobri”.

Kakva sudbina očekuje one koji postupaju u skladu sa ὕβρις-om („obešču”) i σχέτλια ἔργα („opakim delima”), Hesiod objašnjava u nastavku *Poslova i dana* (st.238-247):

Kojima pogubna drskost i opaka djela na srcu leže,
Tim' pravdu dalekovidni daje Kronion Zeus.
Često i cijeli grad zbog rđava čovjeka trpi
Koji zlodjela čini i besram ima na umu.
Kronović takvima velike nevolje šalje:
Kugu i glad zajedno sa njome, ugiba narod;
[Žene ne rađaju djecu, njihove kuće se gase
Po odluci olimpskog Diva; prilikom drugom im]
Svesilnu vojsku ništi, bedeme gradske ruši,
I' im na moru lađe Kronid u propast vodi.²¹

οἷς δ' ὕβρις τε μέμηλε κακῆ καὶ σχέτλια ἔργα,
τοῖς δὲ δίκην Κρονίδης τεκμαίρεται εὐρύοπα Ζεὺς,
πολλάκι καὶ ξύμπασα πόλις κακοῦ ἀνδρὸς ἀπηύρα,
ὅς κεν ἀλιτραίνῃ καὶ ἀτάσθαλα μηχανάσται.
τοῖσιν δ' οὐρανόθεν μέγ' ἐπήγαγε πῆμα Κρονίων
λιμὸν ὁμοῦ καὶ λοιμόν· ἀποφθινύθουσι δὲ λαοί.
[οὐδὲ γυναῖκες τίκτουσιν, μινύθουσι δὲ οἴκοι
Ζητὸς φραδμοσύνησιν Ὀλυμπίου· ἄλλοτε δ' αὖτε]
ἢ τῶν γε στρατὸν εὐρὸν ἀπώλεσεν ἢ ὃ γε τεῖχος
ἢ νέας ἐν πόντῳ Κρονίδης ἀποαίνυται αὐτῶν.

Izvorna suprotnost opreka *dike* i *hybris* pojavljuje se i na ovom mestu. Međutim, šta je „obest” ili „pogubna drskost” ne objašnjava se detaljnije, ona je iz-

21 Prev. M. Višić. Hesiod, *Poslovi i dani*, Knjiž. zajed. N. Sad, Novi Sad 1994, str. 50, st. 238-247.

gleda ekvivalentna „okrutnim” ili „pogubnim” delima (σχέτλια) i „odvratnosti” tj. „grešnosti” (ἀτάσθαλα). Hesiod preuzima oba izraza koja predstavljaju uobičajenu pojavu u epu, ali oni nisu tako lako odredljivi termini, barem ne sa preciznošću koju zahteva strogost znanstvenog određenja. Pravda se sa druge strane sada vezuje za nadoknadu, koja na ovom mestu podrazumeva odgovarajuću sankciju pre nego kompenzaciju, jer će kako se navodi one podložne „obesti” ili *hibristične* pogoditi Zevsova volja (st.238-239). Pošto je jasno da stanovnici „utopije” uživaju naklonost Zeusa, izvesno je da to nikako neće biti slučaj sa onima koji su im suprotstavljeni. Zevs se u samo deset heksametara pojavljuje čak četiri puta (239, 242, 245, 247), što navodi na pomisao da Hesiod ovim naglašenim pristupom i nešto dodatno nagoveštava, kao što je na primer dublja i imanentnija veza između pravde i njenih iskripljenja, i samog Olimpljanina. Treba napomenuti da Zevsova vlast dobiva određenost i legitimnost otelovljenjem principa pravde. U relaciji Zeusa i ljudi odnosno *dike* i *hybris* na delu je, u stvari, odnos i problem više legitimacije predstava o pravdi.

Obraćanje zatim dobiva nešto direktniji ton, jer pesnik iz Askre svoje upozorenje precizira, fokusirajući ga na „kraljeve” (*Poslovi i dani*, 248-255):

Vi pak kraljevi, deder o pravdi mislite i sami:
Među smrtnim se ljud' ma besmrtni vrzmaju bozi
Pazeći na to kol'ko jedni presudam' krivim
Satiru druge, božjeg se ne plašeć' glasa.
Na mnogohranoj zemlji je trideset hiljada
Besmrtnih Diva, smrtnijeh ljudi čuvara
Koji na pravdu paze i na djela opaka motre,
Zastrti maglom po cijeloj hodaju zemlji.²²

Ὡ βασιλῆς, ὑμεῖς δὲ καταφράζεσθε καὶ αὐτοὶ
τήνδε δίκην· ἐγγὺς γὰρ ἐν ἀνθρώποισιν ἐόντες
ἀθάνατοι φράζονται, ὅσοι σκολιῆσι δίκησιν
ἀλλήλους τρίβουσι θεῶν ὅπιν οὐκ ἀλέγοντες.
τρὶς γὰρ μύριοι εἰσιν ἐπὶ χθονὶ πούλυβοτείρη
ἀθάνατοι Ζηνὸς φύλακες θνητῶν ἀνθρώπων·
οἱ ῥα φυλάσσουσίν τε δίκας καὶ σχέτλια ἔργα
ἡέρα ἐσσάμενοι, πάντα φοιτῶντες ἐπ' αἴαν.

Ko su „kraljevi” (βασιλῆς) koji se pominju na početku 248. stiha *Poslova i dana*, i na koje se, barem u ovom obliku, nailazi samo na još jednom mestu

22 Prev. M. Višić. Hesiod, *Poslovi i dani*, Knjiž. zajed. N. Sad, Novi Sad 1994, str. 50, st. 248-255.

(st.263) u „poemi o pravdi“? Na drugim mestima u poemi termin je uglavnom upotrebljavan u početnim momentima da označi sudije koji su jasno obeleženi kao donosioci sumnjivih odluka u sporu između Hesioda i Persa. Reč je dakle sasvim verovatno o aristokratama koji su se prilikom deobe ogrešili o samog Hesioda, donoseći krive presude u korist njegovog brata.

Potom Hesiod prelazi sa „kraljeva“ na višu sferu, tj. na neku vrstu predstavljanja jedne boginje (*Poslovi i dani*, 256-260):

Tu je i djeva Dika, Zeusa moćnoga kćerka,
Slavna i časna među bozima Olimp što drže.
Kada je povrijedi netko, krivo se kunuć,
Namah uz oca uz Diva sjeda, Kronionu
Čud ljudi nepravdi sklonih otkriva ona.²³

ἡ δέ τε παρθένος ἐστὶ Δίκη, Διὸς ἐκγεγαυῖα,
κυδρὴ τ' αἰδοίη τε θεῶν, οἷ' Ὀλυμπον ἔχουσιν.
καὶ ῥ' ὁπότε' ἄν τις μιν βλάβπτῃ σκολιῶς ὀνοτάζων,
αὐτίκα παρ Διὶ πατρὶ καθεζομένη Κρονίωνι
γῆρύετ' ἀνθρώπων ἄδικον νόον, ὄφρ' ἀποτίσῃ.

Basileji koji su sudili u imovinskim raspravama su očigledno oni koji povređuju „djevu Diku“ krivo se zaklinjući. Tok *Poslova i dana* menja se uslovno rečeno iz događaja u događaj, pa se sa rasprave o „kraljevima“ premeštanje u ovih pet stihova vrši u pravcu Olimpa. „Pravde“ u pluralu, koje su vršile funkciju na zemlji, nasledila je boginja Dike, u jednini, Zevsova devica (παρθένος) ćerka. Da „ona“ poseduje stanovite božanske ingerencije vidljivo je bilo već iz 223. stiha, ali sada je znatno napredovala na lestvici, pa je postala „slavna, poštovana“ (κυδρὴ), i „časna, čestita“ (αἰδοίη) (st.257). Kao žensko božanstvo sa specijalnim moćima, Dike se ponovo pojavljuje u kosmogonijama i kosmologijama nekih od ranih grčkih filozofa, a uloga koju tamo ima izgleda da korene svoga nastanka duguje pojavljivanju kod Hesioda.²⁴ Sam uvod obeležava promenu u zahvatanju problema determinisanja pravde, jer ona zadobiva i obeležja sile, moći, sposobnosti. Da li time pravda možda postaje simbol sa karakteristikama apsolutnog važenja?

23 Prev. M. Višić. Hesiod, *Poslovi i dani*, Knjiž. zajed. N. Sad, Novi Sad 1994, str. 50, st. 256-260.

24 U Hesiodovoj *Teogoniji* (st.901-902) Dike se pojavljuje kao Zevsova ćerka. Đankola (D.M. Giancola) kaže da se prvo pojavljivanje Pravde kao personifikovane u božanskom liku pojavljuje u *Teogoniji*, gde Hesiod prikazuje ne samo socio-religijsku svest svoga vremena, već na mnogim od ranih religijskih kultova opisuje sile univerzuma kao kosmička božanstva. D.M. Giancola, *Justice and the Face of the Great Mother (East and West)* (p.3). Tekst je preuzet sa sledeće Internet adrese: <http://www.bu.edu/wcp/Papers/Comp/CompGian.htm>.

Doista, ako se pogledaju ovi stihovi, a osobito poslednji od njih, uočava se da njihni oponenti najednom više nisu partikularni pojavni momenti obesti ili nasilja, već „nepravedna” (ἄδικον) intencija uopšte. Grčka imenica ženskog roda ἀδικία (u jonskoj verziji ἀδικιον), najčešće se prevodi na naš jezik kao „krivica”, „nepravda”, „uvreda”, „oštećivanje”. U pridevskom obliku ἄδικος, naravno, označava nekoga ko je „nepravedan”. Pravda sa negativnom partikulom α svakako nije Homerova tvorevina, ali se i ovde da naslutiti Homerov uticaj. U *Odiseji* (XVI,260-261) je Zevsova čedna ćerka Atina vodič, savetnik i „čuvar” Odiseja i Telemaha. Relativno lako je, stoga, bilo moguće da Hesiod prosto fuzioniše njenu predstavu sa pravdom koja protestuje protiv „nepravednih namera ljudi”. Hesiod je na to samo trebalo da doda „sve dok ne plate [primerenu naknadu]”, i „ljudi” iz 260. stiha *Poslova i dana* postaju prosoci iz *Odiseje*.

Pesnik se u nastavku poeme vraća na „vladare”, samo što ovoga puta govori o njihovoj relaciji sa *demosom* (*Poslovi i dani*, 260-266):

Ćud ljudi nepravdi sklonih otkriva ona;
 Narod ispašta opaćina zbog vladara kojino,
 Smišljajuć' zlo, izvrću pravdu, naredbe izdajuć' krive.
 Toga se čuvajte vladari, mita primači,
 Zborite pravo, presude krive smetnite s uma.
 Tko drugom jamu kopa sam u nju padne,
 Namjera zla najgora onom tko smisli nju.²⁵

γηρύετ' ἀνθρώπων ἄδικον νόον, ὄφρ' ἀποτίσῃ
 δῆμος ἀτασθαλίας βασιλέων, οἱ λυγρὰ νοεῦντες
 ἄλλῃ παρκλίνωσι δίκας σκολιῶς ἐνέποντες.
 ταῦτα φυλασσόμενοι, βασιλῆς, ἰθύνετε δίκας
 δωροφάγοι, σκολιέων δὲ δικέων ἐπὶ πάγχυ λάθεσθε.

25 Prev. M. Višić. Hesiod, *Poslovi i dani*, Knjiž. zajed. N. Sad, Novi Sad 1994, str. 50 i 51, st. 260-266. Poslednji stih Višić je preveo tako da se iz njega ne vidi pominjanje grčke reči βουλή, i njenog derivata βουλευσάντι. Hesiodova namera u 266. stihu je da pokaže kako je (prev. Ž.K.) „loše savetovanje najgore po [samog] savetodavca”, što je u direktnoj vezi sa prethodnim stihom koji je preveden u duhu naših narodnih poslovice. Jeger (W. Jäger) kaže da posredstvom Hesioda „reč pravda, dika, postaje parola staleške borbe” između plemstva i običnih slobodnih ljudi. V. Jeger, *PAIDEIA*, Knjiž. zajed. N. Sada, Novi Sad 1991, str. 64. Jegerove reči ipak treba uzeti sa rezervom, jer će se realno istorijski takva situacija desiti znatno kasnije. Aristotel naime u *Ustavu atinskom* piše: „Pošto mnogi behu potčinjeni manjini, podiže se narod na one koji /svojom vlašću u odnosu na većinu/ behu istaknuti. Stranačka je borba bila silna i dugo su jedni bili protiv drugih...” (Prev. P. Jevremović. Aristotel, *Ustav atinski*, ΠΛΑΤΩ, Beograd 1997, str. 39). Period koji pominje Aristotel odnosi se na ekonomsko-socijalnu krizu u Atini sa početka VI veka pre n.e. Ako se pritom zna da je Hesiod verovatno živeo krajem VIII veka pre n.e., vremenska distanca između pomenutih događaja iznosi gotovo dvesta godina.

οἱ γ' αὐτῶ κακὰ τεύχει ἀνήρ ἄλλω κακὰ τεύχων,
ἢ δὲ κακὴ βουλή τῶ βουλευσάντι κακίστη.

Ljudi koji su skloni nepravdi i koji „naredbe izdaju krive”, biće direktno sankcionisani za sopstvene zle čini, što je, kao što je navedeno kod analize prethodnih stihova, svojevrsna reminiscencija na Homerovu *Odiseju*. Naredni heksametar (261) samo dodaje alternativni objekat kazne, naime narod (δῆμος), koji neće ispaštati zbog sopstvenih grešaka, već zbog onih koje učine vladari. U socijalnoj ravni se znači odnos ekvivalencije iskazivao kroz relaciju između *basileja* i *demosa*. Slične relacije su se mogle uočiti u građansko-pravnoj ravni i u krivično-pravnoj ravni.

Stihovi koji slede reflektuju odnos Zevsa i grada tj. *polisa* (*Poslovi i dani*, 267-273):

Sve spozna, sve vidi oko svemoćnog Diva,
Ako li hoće i sadašnjost posmatra on,
Dobro znano je njemu kakva u gradu vrši se pravda.
Ja sam i sin rođeni moj međ' ljud'ma pravedan
Ne želim bit', jer pravedna nadmaši gori
Ako u sporu prava ti više nepravedniji ima,
Al' tako, nadam se, premudri Zeus završit neće.²⁶

πάντα ἰδὼν Διὸς ὀφθαλμὸς καὶ πάντα νοήσας
καί νυ τάδ', αἶ κ' ἐθέλησ', ἐπιδέρκεται, οὐδέ ἐ λήθει,
οἴην δὴ καὶ τήνδε δίκην πόλις ἐντὸς ἐέργει.
νῦν δὴ ἐγὼ μήτ' αὐτὸς ἐν ἀνθρώποισι δίκαιος
εἶην μήτ' ἐμὸς υἱός· ἐπεὶ κακὸν ἄνδρα δίκαιον
ἔμμεναι, εἰ μείζω γε δίκην ἀδικώτερος ἔξει·
ἀλλὰ τὰ γ' οὐ πω ἔολπα τελεῖν Δία μητιόεντα.

Neki komentatori *Poslova i dana* tvrde da celokupno delo može biti razmatrano kao „Zevsova poema”, utoliko pre što kontinuirano prikazuje živote i dela ljudi koji zauzimaju određene pozicije pod njegovim nadzorom, koji su pritom i podređeni njegovim superiornim namerama i ciljevima. Pravda koja se spominje u 269. stihu trebalo bi, po do sada pominjanom tumačenju, da bude stavljena pod znake navoda, jer očigledno, i bez podsećanja na *Odiseju*, predstavlja negaciju njenog tada uobičajenog razumevanja. U 272. stihu se, takođe, uočava slično shvaćena pravda, jer u njemu Hesiod jetko primećuje da

26 Prev. M. Višić. Hesiod, *Poslovi i dani*, Knjiž. zajed. N. Sad, Novi Sad 1994, str. 51, st.267-273.

ni on ni njegov sin ne žele da među ljudima pravedni budu „ako u sporu prava ti više nepravedniji ima”. U stvari, u tekstu stoji da oni neće pravedni biti (prev. Ž.K.) „ako veću pravdu nepravedniji ima” (εἰ μείζω γε δίκην ἀδικώτερος ἔξει).

Poslednji pasus ove „poeme o pravdi” počinje ponovnim Hesiodovim obraćanjem bratu Persu (Poslovi i dani, 274-285):

Ovo mi Perse u srce u svoje duboko stavi:
Na pravdu pazi, nasilja sasvim ded' se okani!
Ovakav zakon Kronion vladar postavi ljud'ma:
Ribe i zvijeri i one krilate ptice,
Jedni da jedu druge, jer pravde međ' njima nije,
Ljud'ma podari pravdu koja je najveće dobro.
Ako li netko za pravdu zna i želi pravedno
Zborit', tome obilje dalekovidi dosudi Zeus.
Ako se netko svjedočec' svjesno krivo zakune,
Slaže i tako povrijedi pravdu, zasljepljen smrtno,
Potomstvo tome sve više u propast srlja,
A rod onog' tko pravo se kune sretniji biva.²⁷

Ἦ Πέρση, σὺ δὲ ταῦτα μετὰ φρεσὶ βάλλεο σῆσι,
καὶ νῦ δίκης ἐπάκουε, βίης δ' ἐπιλήθεο πάμπαν.
τόνδε γὰρ ἀνθρώποισι νόμον διέταξε Κρονίων
ἰχθύσι μὲν καὶ θηρσί καὶ οἰωνοῖς πετεηνοῖς
ἐσθέμεν ἀλλήλους, ἐπεὶ οὐ δίκη ἐστὶ μετ' αὐτοῖς·
ἀνθρώποισι δ' ἔδωκε δίκην, ἢ πολλὸν ἀρίστη
γίγνεται· εἰ γὰρ τίς κ' ἐθέλη τὰ δίκαι' ἀγορευσαί
γιγνώσκων, τῷ μὲν τ' ὄλβον διδοῖ εὐρύοπα Ζεὺς·
ὅς δέ κε μαρτυρήσῃ ἐκῶν ἐπίορκον ὁμόσσας
ψεύσεται, ἐν δὲ δίκην βλάψας νήκεστον ἀασθῆ,
τοῦ δέ τ' ἀμαυροτέρῃ γενεῇ μετόπισθε λέλειπται·
ἀνδρὸς δ' εὐόρκου γενεῇ μετόπισθεν ἀμείνων.

27 Prev. M. Višić. Hesiod, *Poslovi i dani*, Knjiž. zajed. N. Sad, Novi Sad 1994, str. 51, st. 274-285. Ovaj pasaż u gotovo identičnom obliku (st. 276-285) citira Barnes (J. Barnes), da bi ilustrirao kako su dva modaliteta primene *nomosa* (kao „običaja”, „navike” i „pravilnosti”, te „zakona” i „pravila”) kod Hesioda jednostavno pomešana. J. Barnes, *The Presocratic Philosophers I*, London 1979, p. 129. Klaus (D.B. Claus) tvrdi da struktura stihova od 202. pa do 285. *Poslova i dana* (shema koju on izlaže sa zavidnom lucidnošću), pokazuje da je Hesiodovo razmatranje δίκη pojmovne prirode, i da ono ne predstavlja samo kolekciju slučajnih aforizama. D.B. Claus, „Defining Moral Terms in Works and Days”, p. 75, u: *Transactions of the American Philological Association* (1974-), Vol. 107, (1977).

Završni paragraf obeležen je, dakle, povratkom na prvobitni obrazac retoričkog obraćanja Persu, i ponovnog jasnog postuliranja antiteze između pravde sa jedne strane, i njenih opozita, sa druge strane. U sukobu između dva brata ne sme biti zaboravljena ni „moralna” ravan, gde je čast bila ono oko čega i zbog čega se uspostavljao odnos ekvivalencije. U stvari, analiziranjem ovog dela uočava se da je pravda omniprezentna i da se ekvivalencija i korelativnost pojavljuju kod Hesioda na svim ravnima. Opreka pravdi, koja se uočava u 275. stihu *Poslova i dana*, nije više ὕβρις već βία, termin koji se pojavljuje i kod Homera u vezi obrazaca običajnosne zajednice.²⁸ Iako se imenica ženskog roda βία može prevesti kao „telesna snaga”, „sila”, „nasilje”, nju u datom kontekstu pre treba razumeti kao prirodni poredak u kome nema pravde, što jeste i sugestija navedenih stihova. Odnos ekvivalencije ovde se pojavljuje u metafizičkoj ravni kao odnos prirodnog poretka i ljudi, odnosno kao odnos *bia* i *nomos*. Hesiod je u stvari začetnik ideje o suprotnosti *physis-nomos*, koja je na ovom mestu izražena u formi *bia-nomos*. Ovo je veoma važno istaknuti s obzirom da je antiteza prirode i zakona „prvo konceptualno iskazivanje svijesti o razdoru jedinstvenog sudbinsko-prirodnog svijeta, o njegovom raspadu na prirodni i čovjekov „vještački” svijet.”²⁹ Ovo će voditi i do prvih elemenata pred-filozofske upotrebe pojma delanja, što će u potonjim vekovima omogućiti razumevanje pravde³⁰ kao zakonske i individualne, odnosno kao regulacijskog temelja celokupnog ljudskog *praxisa*.

---

28 Opozicija između δίκη i βίη nagoveštena je u *Il.XVI,387-388*.

29 M.A. Perović, *Etika*, Grafomedia, Novi Sad 2001, str. 125.

30 Gagarin navodi sledeće karakteristike Hesiodove *dike*: na prvom mestu, *dike* je jasno suprotstavljena *bii* i *hybrisu*; zatim, postoji veza između δίκη i davanja zakletve; treće, *dike* je blisko povezana sa vladanjem, i kraljevi su oni koji presuđuju i nadziru pravne postupke u celini; i četvrto, postoji snažna veza između *dike* i Zeusa, koja najverovatnije izrasta iz povezanosti između *dike* i vladara sa jedne strane i vladara i Zeusa, sa druge strane. M. Gagarin, “Dike in the Works and Days”, p. 90-91, u: *Classical Philology*, Vol. 68, No. 2 (Apr., 1973).

Understanding of Justice in ΕΡΤΑ ΚΑΙ ΗΜΕΡΑΙ

Summary: *As one of the most important principles of forming of social relations, Hesiod emphasizes the principle of justice. He places the idea of justice into the very core of life, because it is in this idea that he finds the root out of which a different world and a better one is to be born. Hesiod's idea of justice is manifested as a need for strengthening the relation of equivalence when it is stable and adequate, and for its establishing in case it is disbalanced and inadequate. The presence of justice at all levels, from the highest metaphysical one, all the way to the relations within the practical sphere, shows that it can be considered as a mighty deity, as a cosmic principle, but also as a legitimate basis of comprehensive human praxis. In Hesiod's writings it is finally suggested that there is a difference between the order of causality of irrational nature and the order of duties of morality, actually between *bia* on one hand and *nomos* and *dike* on the other. Believing that living beings can not disturb the order of *bia*, while humans can disturb the order of *dike*, Hesiod postulates the difference which will be crucial for the later philosophical consideration of the field of praxis.*

Key words: *Hesiod, justice, equivalence, correlation, omnipresence.*